

«Θαλής – Μορφές δημόσιας κοινωνικότητας στην αστική Ελλάδα του 20ού αιώνα: σύλλογοι, δίκτυα κοινωνικής παρέμβασης και συλλογικές υποκειμενικότητες»

Γ' κοινό σεμινάριο ερευνητικών ομάδων, Αθήνα, 29-10/11/2013

Μαρία Πρέκα,

«Υποτροφίες για εκπαίδευση διδασκαλισσών ‘εκ των επικαιρωτέρων κοινοτήτων της Μακεδονίας’. Μια πολλαπλώς αναγνώσιμη πρακτική (1880-1913)»

(κείμενο υπό διαμόρφωση)

Έτερος κλάδος εργασίας προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων υπήρξεν ανέκαθεν η μόρφωσις διδασκάλων αμφοτέρων των φύλων και η τοποθέτησις αυτών εις τας επικαίρους της Μακεδονίας και αλλαχού θέσεις, προς εξυπηρέτησιν και ενίσχυσιν του εθνικού αγώνος.¹

Ο Σύλλογος προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων (ΣΔΕΓ) ως αντικείμενο εξέτασης της συγκεκριμένης μελέτης περίπτωσης αποτελεί κατεξοχήν τυπική μορφή δημόσιας κοινωνικότητας, μεγάλο μέρος δράσεων της οποίας απευθύνεται σε νέους/ες. Συγχρόνως, αποτελεί και τυπικό παράδειγμα κάθετης κοινωνικότητας, καθώς οι λόγοι, οι στόχοι, το εύρος των δράσεών του απευθύνονται προγραμματικά προς τα έξω. Επιπλέον, ως συλλογικότητα είναι οργανωμένη με τρόπο που της επιτρέπει να ανταποκρίνεται με αποτελεσματικότητα στις ανάγκες των δράσεων που σχεδιάζει και αναλαμβάνει. Συνεπώς, με βάση τις παραπάνω παραδοχές και τις κατατεθειμένες θεωρητικές και μεθοδολογικές προτάσεις,² θα επιχειρήσω τη μελέτη της συλλογικότητας επιδιώκοντας να ανιχνεύσω το περιεχόμενο που διέπει τη διατύπωση των σκοπών της, εστιάζοντας σε μία πτυχή της δράσης της: στην πρακτική των υποτροφιών που χορηγούσε σε κορίτσια από τις ελληνορθόδοξες κοινότητες το διάστημα από το 1880-1913, με σκοπό να γίνουν δασκάλες.

¹ Αρχείο ΣΔΕΓ, Φ. «Διάφορα, Κανονισμός ΥΠΕΞ ... κατάλογοι», Έκθεση πεπραγμένων 1902-1910, 16.

² Βλ. Έφη Αβδελά, «Δημόσια κοινωνικότητα: εννοιολογήσεις και πλαίσιο για συζήτηση», Κείμενο εργασίας για το α' κοινό σεμινάριο των Ε.Ο. στο Ρέθυμνο, 23-24 Νοεμβρίου 2012. Έφη Αβδελά, Χρήστος Λυριντζής, «Διερευνώντας την κοινωνικότητα», Κείμενο εργασίας για το γ' κοινό σεμινάριο των Ε.Ο. στην Αθήνα, 28-29 Νοεμβρίου 2013. Κατερίνα Ροζάκου, «Κοινωνικότητα και 'κοινωνία αλληλεγγύης' στην περίπτωση ενός εθελοντικού σωματείου», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης* 32 (2008), 98.

Η χορήγηση υποτροφιών συνιστά πρακτική που συνδέεται άμεσα με τους τρόπους που η συγκεκριμένη συλλογικότητα αντιλαμβάνεται την «εκπαίδευση», κατηγορία μέσα από την οποία συγκροτεί το λόγο της και κατευθύνει την πολύμορφη δράση της. Από την άλλη, αυτή η πρακτική ως μορφή δράσης του συλλόγου, δηλώνει –αν δεν προϋποθέτει– την ύπαρξη ιεραρχικών σχέσεων ανάμεσα στον ίδιο και στις νέες/νέους που απευθύνεται, συνακόλουθα και στις οικογένειές τους. Υπόθεσή μου είναι ότι ένας από τους στόχους του ΣΔΕΓ είναι η αναπαραγωγή και η διεύρυνση των υπάρχουσών ιεραρχικών σχέσεων, με τρόπο ώστε να εξυπηρετούν, ανάμεσα σε άλλους στόχους, την αναπαραγωγή και μακροημέρευσή του. Επιπρόσθετα, κρατώντας κατά νου ότι ο σύλλογος εγγράφει την ύπαρξη και δράση του στα συμφραζόμενα του εθνικού λόγου κατά την περίοδο 1880-1913, θεωρώ ότι συμβάλλει μαζί με τους επίσημους θεσμικούς φορείς στη διαμόρφωση και στις προσαρμογές του λόγου αυτού, προκειμένου ο τελευταίος να εξυπηρετεί και να προωθεί με τη σειρά του τα αλυτρωτικά αιτούμενα του ελληνικού κράτους, τα οποία αποτελούν παράλληλα και αιτούμενα του ΣΔΕΓ.

Σύμφωνα με το ιδρυτικό κείμενο και με μία εξαιρετικά λακωνική διατύπωση ο σκοπός του ΣΔΕΓ συνίσταται στη διάδοση των ελληνικών γραμμάτων.³ Μέσα για την επίτευξη του σκοπού αυτού ορίζονται η σταδιακή ίδρυση σχολείων αρρένων και θηλέων και συνεπώς η εισαγωγή και διάδοση της στοιχειώδους παιδείας και των καταλληλότερων μεθόδων διδασκαλίας, με τη συγγραφή και διανομή χρησίμων συγγραμμάτων.⁴ Οι παραπάνω ρητά διατυπωμένες δράσεις, όπως δηλώνεται καταστατικά, προβλέπεται ότι θα υλοποιούνται ανάλογα με τους πόρους του. Καθώς, βάσει του άρθρου 11 του ιδρυτικού του κειμένου, οι πόροι του συλλόγου προέρχονται από τακτικές και έκτακτες «συνεισφορές» και από δωρεές και κληροδοτήματα,⁵ δημιουργείται η εντύπωση ότι πρόκειται για ένα αμιγώς ιδιωτικό σωματείο, –μένει ωστόσο να διερευνηθεί αν είναι πράγματι έτσι– το οποίο εθελοντικά αναλαμβάνει να δραστηριοποιηθεί στο πεδίο της οργάνωσης της εκπαίδευσης –της «έσω» ή «έξω» Ελλάδος δεν το αποσαφηνίζει, σκοπίμως, πιστεύω.

³ *Η δράσις του συλλόγου κατά την εκατονταετίαν 1869-1969*, Αθήνα, Ο εν Αθήναις σύλλογος προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων, 1970, 55.

⁴ Στο ίδιο, 55.

⁵ Στο ίδιο, 56.

Το ΔΣ του ΣΔΕΓ σε έκθεση πεπραγμένων που συντάσσει για τα έτη 1902-1910, όταν παρουσιάζει το κεφάλαιο των υποτροφιών το συναρτά άμεσα με τη μόρφωση των δασκάλων και διδασκαλισσών, όπως φαίνεται από το εναρκτήριο απόσπασμα της σημερινής παρουσίασης. Θεωρεί, μάλιστα, τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης πρακτικής πολύ θετικά, καθώς, κατά την εκτίμησή του, έχουν συντείνει στην ενίσχυση «του εθνικού φρονήματος και της εθνικής παιδείας και γλώσσας» στη Μακεδονία και στις άλλες «αλύτρωτες χώρες», όπου υπήρχε έντονη η ανάγκη από καλώς καταρτισμένο διδασκαλικό προσωπικό, ικανό να συγκρατήσει και να ενθαρρύνει τους «υπό παντοίων επιβουλών παρακωλυομένους ελληνικούς πληθυσμούς». Η επένδυση αυτή, εξάλλου, είχε εξαρχής θεωρηθεί από τα μέλη του συμβουλίου ικανή να συμβάλει στην προαγωγή της ελληνικής παιδείας, αφού θα εξασφάλιζε το προσωπικό το οποίο θα ήταν ικανό να εισαγάγει και να εφαρμόσει τις νεότερες μεθόδους διδασκαλίας στα ελληνικά σχολεία. Επιπλέον, κατά την κρίση του συμβουλίου, η πρακτική των υποτροφιών παρείχε τη δυνατότητα επέκτασης της στοιχειώδους εκπαίδευσης με την ίδρυση νηπιαγωγείων και τη στελέχωσή τους με καλά εκπαιδευμένες νηπιαγωγούς.

Ο σύλλογος, επομένως, βάσει των πόρων του προσλαμβάνει ως υποτρόφους κορίτσια από τις κοινότητες, προκειμένου να σπουδάσουν στην Αθήνα, στα διδασκαλεία της ΦΕ και της Ενώσεως των Ελληνίδων υπό τη διεύθυνση της Αικατερίνης Λασκαρίδου,⁶ και να επιστρέψουν στο γενέθλιο τόπο ως δασκάλες και νηπιαγωγοί αντίστοιχα. Η πρακτική αυτή με βάση το συγκεκριμένο απολογιστικό κείμενο εφαρμόζεται με ιδιαίτερα συστηματικό τρόπο από το 1898 μέχρι το 1910. Ποικίλα τεκμήρια, ωστόσο, δείχνουν ότι τόσο οι αιτήσεις χορήγησης υποτροφίας όσο και η έγκρισή τους από το σύλλογο συνεχίζονται συστηματικά καλύπτοντας και το διάστημα των βαλκανικών πολέμων. Κατά την περίοδο που εξετάζω ο ΣΔΕΓ δρα σε συνεργασία με το ΥΠΕΞ, από το οποίο μάλιστα για ένα συγκεκριμένο διάστημα (1883-1887) χρηματοδοτείται αδρά, προκειμένου να υλοποιήσει εκ μέρους του το εκπαιδευτικό έργο στις ελληνορθόδοξες κοινότητες. Αλλά και αργότερα, μετά τη διάρρηξη των οργανικών σχέσεων των δύο φορέων και τη διακοπή της χρηματοδότησης του ΣΔΕΓ, η συνεργασία μεταξύ τους συνεχίζεται. Ο ΣΔΕΓ, για παράδειγμα, προκειμένου να προχωρήσει στην έγκριση κάποιας υποτροφίας, αν αυτή

⁶ Αρχείο ΣΔΕΓ, Φ. «Διάφορα, Κανονισμός ΥΠΕΞ ... κατάλογοι», Έκθεση πεπραγμένων 1902-1910, 17.

δεν έχει φτάσει στο διοικητικό του συμβούλιο μέσω προξενείου, έρχεται σε επικοινωνία με τις προξενικές αρχές για τη συλλογή των απαραίτητων πληροφοριών σχετικά με τους αιτούντες.

Φαίνεται, λοιπόν, με βάση το πραγματολογικό υλικό ότι η πρακτική των υποτροφιών λειτουργεί ως συνεκτικό στοιχείο, ως σημείο συνάρθρωσης, μεταξύ ΣΔΕΓ, κρατικών φορέων, άλλων συλλογικοτήτων και ελληνορθόδοξων πληθυσμών. Υπ' αυτήν την έννοια μου επιτρέπει να τη χρησιμοποιήσω ως πρίσμα: πρώτον για την προσέγγιση της κοινωνικότητας, όπως αυτή εκφράζεται από την πλευρά του συλλόγου. Μου παρέχει, δηλαδή, τη δυνατότητα να παρακολουθήσω τις σχέσεις που αναπτύσσει η συλλογικότητα, τη «συνομιλία» της, με τους πληθυσμούς των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων, και ειδικότερα, με τα νέα κορίτσια που γίνονται οι αποδέκτες των υποτροφιών αναλαμβάνοντας συγχρόνως συγκεκριμένες δεσμεύσεις απέναντι στο φορέα χρηματοδότησής τους. Δεύτερον και συσχετικά με το προηγούμενο, η συγκεκριμένη πρακτική μου επιτρέπει να προσεγγίσω τους λόγους των κρατικών θεσμικών φορέων (ΥΠΕΞ, Υπουργείου εκκλησιαστικών και δημοσίας εκπαίδευσης) κατά συνέπεια και τις σχέσεις τους με τον ΣΔΕΓ. Συνακόλουθα, καθώς, έννοιες όπως «εθελοντική δράση», «ιδιωτικό», «κρατικό», όταν χρησιμοποιούνται για τυπικές μορφές συλλογικότητας, συμφωνούμε ότι πρέπει να γίνονται αντικείμενο προβληματοποίησης, προτίθεμαι να εξετάσω το είδος των σχέσεων που αναπτύσσει ο ΣΔΕΓ με τους κρατικούς θεσμικούς φορείς που προαναφέρθηκαν, με σκοπό να ελέγξω τα όρια της ανεξαρτησίας του από αυτούς –ή για να το θέσω λίγο διαφορετικά– για να διαπιστώσω πόσο περιχαρακωμένα είναι τα όρια ανάμεσά τους. Μέσα από τις υποτροφίες θα παρακολουθήσω, επίσης, τις σχέσεις που αναπτύσσει η υπό εξέταση συλλογικότητα με άλλες συλλογικότητες που δρουν εντός των ορίων του ελληνικού κράτους, όπως είναι η Φιλεκπαιδευτική Εταιρία και το Διδασκαλείο των Νηπιαγωγών.

Συγχρόνως, πρόκειται να διερευνήσω το περιεχόμενο και τις ενδεχόμενες μεταβολές της κατηγορίας «προστασία». Πρόκειται για κατηγορία που συναντάται συχνά στα τεκμήρια. Χρησιμοποιείται τόσο από τον ΣΔΕΓ, κατά τον προγραμματισμό και την υλοποίηση της σχετικής με τις υποτροφίες δράσης του, όσο και από τους υποκείμενους στη συγκεκριμένη δράση πληθυσμούς, όταν του απευθύνουν το αίτημά τους. Πιο συγκεκριμένα, η χορήγηση υποτροφίας προκειμένου ένα νεαρό κορίτσι να σπουδάσει δασκάλα, θεωρείται παροχή «προστασίας» τόσο από

τους αιτούντες όσο και από τον ΣΔΕΓ, ο οποίος αποφασίζει ακριβώς πάνω σε αυτήν τη βάση αν θα τη χορηγήσει ή όχι. Αξιοποιώντας την ανθρωπολογική έννοια του δώρου, θα προτείνω ένα κάπως διαφοροποιημένο νοητικό σχήμα, αυτό του «δώρου-αντίδωρου» ή «της παροχής-αντιπαροχής», ώστε να χρησιμεύσει ως εργαλείο στην προσέγγιση και διερεύνηση της κατηγορίας «προστασία». Έτσι, ενώ το «καθαρό» ή «αμιγές δώρο», αναφέρεται στην προσφορά που δεν περιλαμβάνει την ανταλλαγή ή την προσδοκία της,⁷ αντίθετα, όπως γίνεται φανερό, στο σχήμα που προτείνω προϋποτίθεται η έννοια της ανταπόδοσης.⁸ Για την ακρίβεια, φαίνεται πως μεταξύ υποκειμένων και συλλογικότητας επιτελείται ανταλλαγή υπηρεσιών με καθαρά υλικούς όρους.

Η ανταλλαγή λειτουργεί ως εξής: κορίτσια των οποίων οι οικογένειες έχουν διαπιστωμένα προσφέρει «εθνωφελές» έργο στο πλαίσιο των κοινοτήτων τους, χρηματοδοτούνται για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα ώστε να αποκτήσουν το ανώτερο δίπλωμα δασκάλας από το Αρσάκειο και να επιστρέψουν να εργαστούν στο γενέθλιο τόπο. Η συλλογικότητα, δηλαδή, χορηγεί τις υποτροφίες ως ανταπόδοση, ως αντίδωρο σε υπηρεσίες που έχουν ήδη προσφερθεί· το δώρο δεν παρέχεται αρχικά από το σωματείο αλλά από τους ανθρώπους στους οποίους απευθύνεται η δράση του. Στη συνέχεια, τα κορίτσια μετά την αποφοίτησή τους οφείλουν και πάλι να προσφέρουν· πρωτίστως, τις «υπηρεσίες» τους ως δασκάλες, για ίσο χρονικό διάστημα με αυτό της υποτροφίας τους, χωρίς τη δυνατότητα να διαπραγματευτούν το μισθό τους και τον τόπο διορισμού τους στο διάστημα αυτό· επιπλέον, οφείλουν να προσφέρουν την ευγνωμοσύνη τους, την αφοσίωσή τους, τη φλογερή εθνική διδαχή εφ' όρου ζωής.

Με οδηγό, λοιπόν, τις υποτροφίες προς τα νεαρά κορίτσια από τις ελληνορθόδοξες κοινότητες, θα διερευνήσω τις διάφορες εκδοχές κοινωνικών σχέσεων που διαμορφώνει στο δημόσιο χώρο ο ΣΔΕΓ, ένα μακροβιότατο εθελοντικό σωματείο. *Μακροβιότατο, ναί. Εθελοντικό;*

⁷ Κ. Ροζάκου, «Κοινωνικότητα και 'κοινωνία αλληλεγγύης' στην περίπτωση ενός εθελοντικού σωματείου», 98, σημ. 7.

⁸ Η βιβλιογραφία για το «δώρο» στο πεδίο της ανθρωπολογίας είναι εκτεταμένη. Ενδεικτικά βλ. Μαρσέλ Μως, *Το δώρο. Μορφές και λειτουργίες της ανταλλαγής στις αρχαϊκές κοινωνίες*, Καστανιώτης, Αθήνα 1999.

Η παρούσα έρευνα έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο – ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) – Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: ΘΑΛΗΣ. Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.